

Václav Veber

Co s třetím odbojem – zapomeneme?

Je to více než rok, kdy vyšel v časopise *Soudobé dějiny* (2012, č. 1, s. 9 n.) článek *Cesta ze slepé uličky „třetího odboje“* od vědeckého pracovníka Masarykova ústavu v Praze (dříve pracovníka Ústavu pro studium totalitních režimů) Vítězslava Sommera (nar. 1981). Není jednoduché s ním diskutovat, tváří se sice jako ctitel názorového pluralismu i v historické vědě, ale přísně odsuzuje názory, metody i postupy těch historiků, kteří do jeho představ o tom, jak má vypadat historická práce, nezapadají. (Pro jistotu z tohoto prohřešku obviňuje autora těchto řádků, tvrdí, že jednou z nejproblematičtějších složek jeho argumentace je snaha *předem diskvalifikovat kritiky*, i když nemůže doložit, že by o někom konkrétně psal.)

Jestliže Sommer považuje autora těchto řádků za *hlavního představitele radikálního pojetí „třetího odboje“*, nelze jinak než brát tato slova jako pochvalu, i když to autor tak zjevně nemyslí. Dochází totiž k závěru, že *unifikující příběh o třetím odboji* je třeba nahradit *sociálně-kulturním vyprávěním o každodenní rezistenci*, chce, aby v popisu padesátých let minulého století v Československu místo *neohrožených odbojářů* (což zřejmě myslí pejorativně) defilovali *skuteční lidé*, kteří jednou sáhli k praktikám odporu a jindy k oportunistu a podřízení. Vlastně oslavuje šedou zónu, vyzvedává ji na piedestal hlavního nositele dějin, komunismus v jeho pojetí vychází jako směr a politický cíl, který byl společností nadšeně očekáván a jemuž se lidé s radostí přizpůsobovali. Navíc tvrdí, že se vyvíjí a že mění svou podstatu, u nás ho vidí jako *státní socialismus* a vyřazuje ho tak ze škatulky totalitního režimu. Nežije samozřejmě ve vzduchoprázdnu, jeho badatelská základna je široká, vybírá si autory, kteří jsou blízcí jeho přesvědčení, je levicovým revizionistou (abych ho nějak oznámkoval, jako to činí on), chce a volá po výrobě cihel bez jakékoli stavitelské představy. Morálku, zájem, představy ani jasné postoje historika v historii nepotřebuje.

Svůj výklad musím ovšem trochu blíže osvětlit. Komunismus byl spolu s nacismem a dnešním fundamentálním islamismem zřejmě největším ohrožením demokracie v moderní době. Vytvořil totalitní stát a ovládl nekompromisně společnost v zemích, kde se ujal moci, jeho cílem bylo šíření této ideologie a moci do celého světa s předpokládaným konečným vítězstvím. Nástup se zdál komunistům, tvářícím se jako internacionalisté, famózní, rychle se zmocnili Ruska jako velmi příhodné základny ke svému panství i k expanzi. Ale po dobytí moci v Rusku v podstatě nikde neuspěli a byli nuceni zařídit se na děletrvajícím (zprvu neodhadnutelně) soužití, se kterým si dlouho neuměli poradit. Na pomoc jim však přišly krize demokracie, hned ta první, světová hospodářská krize třicátých let, ohrozila postavení demokracie ve světě a její pozice v dosud

Co s třetím odbojem – zapomeneme?

nepoznané míře. Dočasná všeobecná ztráta důvěry v demokracii povzbudila komunistické ideology (již ve stalinistickém kabátě), aby znovu ohřáli Leninovu představu o ideologické válce, o nutnosti provozovat současně dvě různé sítě, sloužící ke komunistickému vítězství. Šlo o to, zaútočit proti demokracii zevnitř, s její pomocí a jejími politickými zbraněmi rozkládat a zpochybňovat existenci demokracie a připravovat předpoklady budoucího vítězství. Jednou sítí byla tzv. vlivová síť. Jejím cílem bylo šíření dezinformací a vypouštění i obhajoba takových závěrů, které podlamovaly demokratické přesvědčení i hodnoty a zároveň zlidšťovaly v očích části veřejnosti nový komunistický systém jako přijatelný a občas dokonce i jako východisko z nesnáží světa. Agenty vlivu byli komunističtí ideologové typu Antonia Gramscioho nebo Willi Münzenberga a jim sekundujících mnoha dalších komunistických i nekomunistických intelektuálů, kteří od Lenina dostali přílehlavé jméno užiteční idioti. (Již ve třicátých letech minulého století – v tzv. antifašistickém období evropského komunismu, které ovšem dlouho netrvalo, bylo totiž také období vzájemné spolupráce obou totalit – sestavili mnoho dezinformačních zbraní, které měly oslabit, poškodit a rozvrátit demokracii, typu: neexistuje žádná pravda, jen soupeřící programy; všechny západní, tj. demokratické nároky na morální nadřazenost nad komunismem jsou zrušeny západní historií rasismu a kolonialismu; neexistuje žádný objektivní standard, podle něhož bychom mohli prohlásit určitou kulturu za lepší než jinou – každý, kdo něco takového tvrdí, je zlý utiskovatel; ctnostný člověk nemůže nikdy ospravedlnit násilí – vždy je lepší být obětí než bojovat, dokonce i v sebeobraně apod.). Co se týče historie meziválečných let, dostali jedinečný úkol prokázat svými lživými informacemi legitimitu komunistického režimu v Rusku, jeho přijetí ruskou společností jako údajné východisko ze špatného sociálního postavení občanské společnosti v Rusku a postupně údajně rostoucí příkladnou podporu komunistických plánů sovětskou společností. Stalin změnil historiografii k nepoznání, a nejenom měnil a přetvářel smysl událostí i faktů, dokonce si je i účelově vymýšlel a ještě častěji je zamlčoval. Např. odpor proti komunistickému režimu byl v Rusku přítomný od samého začátku sovětské moci, jasným důkazem je existence občanské války na území bývalého carského Ruska, která se protáhla na dalších čtyři až pět let po tragické první světové válce. Dodnes však neznáme její aktéry na straně bolševických protivníků, bolševičtí a k nim se připojivší ideologičtí historici z nich dokázali učinit anonymní masu banditů, zrádců a nemorálních lidí, tak je podle Solženicynova svědectví ještě dlouho po druhé světové válce viděli dokonce jejich rodinní potomci, a když s nimi mluvil o hrdinech protisovětského odporu, nevěděli, o kom je řeč. Dnes víme celkem přesně, že odpor (i se zbraní v ruce) v Sovětském svazu trval nejméně do začátku třicátých let, vždyť jenom v roce 1931 proběhlo v sovětském Rusku podle policejních hlášení nejméně 1130 povstání k boji odhodlaných rolníků, která většinou musela potlačit armáda už pro jejich rozsah – a opět platí, že nedokážeme jmenovat ani jednoho z jejich organizátorů, o nichž nemáme právo pochybovat, zda vůbec existovali. Odpor zlomil státem řízený hladomor vůči vybraným zemědělským regionům a státní teror v období tzv. velkého teroru spojený se vtíravou propagandou a nikdo si následně nedovolil tyto události ani připomenout, natož aby je učinil předmětem vědeckého, tj. badatelského zájmu. A dnes je velmi omezená možnost tyto události studovat pro absolutní nedostatek pramenů a promyšlenou pramennou nouzi.

Druhým takovým obdobím náporu komunistických a prokomunistických ideologických protivníků demokracie (tzv. užitečných idiotů) bylo období déteute, jehož důsledky byly na Západě viditelné ještě v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století. Viditelné v tom, že jejich přívrženci obsadili většinu kateder a vědeckých míst na pracovištích, zabývajících se sovětskými dějinami a následně i dějinami komunismu, a v žádném případě jich nebylo málo. I když museli uznat, že Stalinův *Stručný kurz dějin VKS(b)* je holým výmyslem a postupně byl i v Sovětském svazu nahrazen objektivnějšími *Dějiny KSSS*, záběr revizionistů snažících se o revizi v demokratické vědě obvyklých postojů byl velmi široký. V zásadě tyto revizionisté, jak se sami nazývali, odmítali antikomunismus i jakékoli „nepřátelství“ ke komunismu a hledali jakési dorozumění s komunistickou Moskvou, zlehčovali zločiny komunismu, které už zčásti byly známy, místo komunistického totalitního státu objevili státní socialismus nebo státně politické panství či státně socialistickou diktaturu, zdůrazňovali možné pozitivní rysy komunismu a Západ obvinili ze všeho zla, mj. i z toho, že rozpoutal studenou válku, a Kennedyho, že vyvolal karibskou raketovou krizi v roce 1962 (o korejské válce ani nemluvě). Samozřejmě že i revizionisté byli rozdílného zaměření, ale shodovali se v několika tezích, které považovali za nedotknutelné (jak je charakterizoval Richard Pipes).¹ Především odmítali pohled, který komunistické dobytí moci (listopad 1917 v Rusku, ale následně i únor 1948 v ČSR) pokládal za puč, který konspirující strana provedla proti vůli „mas“ nebo v každém případě bez jejich aktivní účasti – pro ně to bylo nevyhnutelné lidové povstání a otevřená náruč mas pro bojovné komunisty. Také odmítali koncepci totalitarismu (není to tedy nic nového pod sluncem), z níž *vyplývá obraz komunistické elity manipulující pasivním obyvatelstvem* (Pipes) – a zobrazení procesu vytvoření zbabělé poslušné společnosti, což je pro vládnoucí komunisty složitý proces biče (teroru) a cukrátky (propagandistické hry na spravedlivou budoucnost), v němž údajně není místo pro obranné mechanismy (odboj a odpor) dříve demokratické společnosti. A konečně zatřetí (podle Pipes) mají svou metodologii, trvají na pohledu „zdola“, hledají hybnou sílu dějin v masách, zejména v dělnictvu (jak praví pravověrný marxismus). Jsou samozřejmě rozdílní, už proto, že jich bylo tak mnoho mezi intelektuály Západu, patřili k nim radikálové sympatizující s komunismem, ovšem v teoretické ideální podobě, přívrženci středu přitahovaní socialismem a vždy hotoví k obhajobě komunistických zločinů (ve srovnání s nacistickými zločiny, holocaustem aj. jsou jaksí fajnovější, ideologicky zdůvodněné a není možné je srovnávat – zločiny komunismu se vlastně jakoby nekonaly, ani dnes o nich školní děti v podstatě nic nevědí) a konečně pravíci, kteří sympatizují především s metodologií revizionistických škol. Otevřením ruských archivů v jelcinovské éře (v první polovině devadesátých let minulého století) se celé toto snažení samo ukončilo jako málo hodnověrné a zavádějící.²

1 PIPES, Richard: Rok 1917 a revizionisté. In: *Střední Evropa*, 1993, č. 33, s. 38n.

2 Citovaný R. Pipes píše: *Naneštěstí pro revizionisty jejich dědictví rozhodně za moc nestojí. Jak říká staré pořekadlo: to, co napsali pravdivě, nebylo nové, a to, co bylo nové, pro změnu nebyla pravda.* Tamtéž, s. 49.

Co s třetím odbojem – zapomeneme?

Ovšem stalo se něco, co málokdo očekával, komunismus se sice zhroutil, ale jeho odsouzení se nekonalo, jeho zločiny nebyly vyšetřeny (ani řádně zdokumentovány, ta práce je stále před námi) a viníci – až na minimum malých ryb – nebyli potrestáni, komunistický režim nebyl odsouzen z morální perspektivy. Ve skutečnosti komunismus stále žije (u nás komunistická strana jako legitimní demokratická část politické scény), někde má dokonce pevně v rukou politickou moc. Z toho vyplývá možnost a nebezpečí návratu komunismu k moci, což je evidentním ohrožením svobody a demokracie (i míru ve světě), není divu, že tento nebezpečný proces se odráží i v historické vědě jako jeden ze specifických zápasů mezi odbornými specialisty. Jak jsme se snažili ukázat, má tento zápas za sebou pestrou minulost, z níž je možné v případě zájmu odvodit vlastní zkušenost.

V Česku byly dvě velké příležitosti, jak prosadit alespoň dílčí poznání zločinnosti komunistického režimu u nás. Byla to doba na začátku devadesátých let, kdy byl po velkém politickém úsilí přijat zákon o protiprávnosti komunistického režimu a tzv. rehabilitační zákony. V historické vědě se objevili první autoři (Petr Radosta, Zora Dvořáková aj.), kteří se pokusili mapovat protikomunistický odboj jako realitu života a desetitisíce komunismem perzekvovaných lidí se přihlásily o svou rehabilitaci, mj. jako podmínku návratu do svých bývalých pracovišť a do společnosti. Zatímco se mohlo očekávat, že nedávné zkušenosti s životem v komunistickém objetí povedou k aktivnímu i všeobecnému mravnímu odsouzení komunismu, nastal spíše pravý opak. Bývalí početní souputníci komunismu, různí podílníci na jeho činnosti i bývalí revizionisté v historické vědě (dnes neorevizionisté) se semkli k jeho obhajobě a celý tento slibný proces svým snažením zastavili. A něco podobného se opakovalo, jakmile byl přijat zákon o třetím odboji v listopadu 2011, přiznání statutu odbojáře se stalo velmi komplikovanou záležitostí, častým rozhodčím jsou invektivy vyšetřujících příslušníků StB uložené ve spisech. A zase snaha posunout poznání komunistických zločinů jako podmínku k odsouzení komunismu aktivizovala nejruznější obhájce totalitních komunistických praktik, aby vytáhli „historické“ argumenty obhajující protidemokratické komunistické výboje.

Komunismus byl bezpochyby nelidský totalitní režim, který za sebou zanechal miliony obětí. Tvrzení o možné vládě netotalitního komunismu je naivní iluzí. Komunismus je buď totalitní, nebo není komunismem. Je pravda, že se mu povedlo změnit obyvatelstvo v pasivní masu, měl a má k tomu účelu dokonale propracovaný mechanismus kolektivní apatie v komunistickém systému (nevládne jen násilím, ale vytváří vlastní specifickou normálnost a s ní člověka, který si odvykne svobodě, pro společnost život v totalitě znamená každodenní účast na lži, lámání charakterů, duchovní demoralizaci a materiální korupci).³ Není divu, že se společnost brání a touto obranou je odboj (my ho nazýváme třetí, abychom ho oddělili od prvního a druhého odboje v moderních českých dějinách), je legitimní součástí badatelského úsilí současné historické obce, dokonce její povinností, právě tak jako zkoumání kterýchkoliv otázek života společnosti, třeba i každodennosti života v komunismu. Třetí odboj je stručně řečeno aktivní činnost směřující k obnovení svobody a demokracie v naší

3 MICHNIK, Adam: *Sokratův stín*. Kalligram, Bratislava – Brno 1998, s. 327.

Václav Veber

zemi po komunistickém puči v únoru 1948 (a má i specifické začátky, které mu předcházejí). Má tři základní fáze: první fází jsou padesátá léta, znamenající nástup stalinismu, začátek i vrchol perzekucí, protizákonnosti i zločinů, kdy bylo až nemyšlitelné se nebránit. Každý národ má, byť v různé míře, svou čest (jinak by si ani nezasloužil svobodu, kdyby jen pokorně přihlížel, jak je mu konfiskována) a rozum, s jehož pomocí hledá reálné možnosti, jak svobodu opět získat. Tak tomu bezpochyby bylo i u nás. Druhá fáze třetího odboje (šedesátá léta) je spjata s obdobím détente, jejím viditelným rysem je vznik a činnost komunistické opozice. A třetí fází (sedmdesátá a osmdesátá léta) je období sovětské okupace země, v němž se postupně uplatní zprvu jako většinová socialistická opozice (se snahou vrátit na stůl naivní ideu komunismu s lidskou tváří), pak občanská opozice (Charta 77 aj.) a nakonec politická opozice let 1988–1989 (DI aj.), končící listopadovou revolucí. Je snad zbytečné dodávat, že odsouzení komunismu je podmínkou pro posílení demokratických hodnot, bez nich nemá společnost parametry smysluplného a hodnotného života. Evropský parlament přijal 2. dubna 2009 usnesení o svědomí Evropy a totalitě, není to usnesení o historii (píše se v něm doslova, že *parlamenty nemohou minulost uzákonit*), je výzvou evropské historické obci ke studiu a ke snaze uchovat v živé paměti tragickou (totalitní) minulost Evropy, usilovat o jednotný pohled na svou historii a neuznávat nacismus, stalinismus a fašistické i komunistické režimy za společné dědictví a vyzývá k důkladné diskusi o jejich zločinech v minulém století. A v bodě M obsáhlého usnesení se mj. píše o nutnosti *připomínat osobnosti, které se aktivně stavěly proti totalitní vládě a které by měly být kvůli své oddanosti, víře v ideály, čestnosti a odvaze zapsány v povědomí Evropanů jako hrdinové totalitní éry* (právě o to se snaží projekt třetího odboje). Připomeňme již jen, že společná demokratická Evropa (Evropská unie), která nás již desetiletí chrání před vlastní nedokonalostí, uznává a prosazuje hodnoty, které nám byly vlastní již od dob T. G. Masaryka a které definuje jako *úctu k lidským právům, svobodu, demokracii, rovnost, právní stát a dodržování lidských práv*.